

Adamik Béla

A klasszikus kori latin hangsúly minősége

Az antik retorikaelmélet, így Cicero munkássága is nagy hangsúlyt fektetett a szónoki beszéd stílusára (elocutio), s ezen belül a beszéd jó hangzására, ritmusára. A hatásosság és tetszés kiváltása érdekében alkalmazott prózaritmus egyik fajtája, a *numerus*, ahogy Cicero leírja, a hosszú és rövid szótagok váltakozásán, vagyis az időmértéken alapult.¹ Ez a ritmus bár nem azonos a verses szövegek metrumával, mégis az időmértékes költészetben használatos verslábakra épül, így nyelvészeti, hangtani alapjuk is közös: gyökerük a latin magánhangzórendszernek a hangsúllyal összefüggő sajátosságaiban lelhető meg. E két tényező közül azonban a hangsúly a fontosabb, hiszen ennek minősége, fonetikai háttere, ill. ennek változása döntő befolyással van a magánhangzórendszer bizonyos sajátosságainak megmaradására vagy megszűnésére, így alábbi fejtegetéseink a latin hangsúly minőségére irányulnak.

A klasszikus kori latin szóhangsúly (továbbiakban: hangsúly) minőségének, azaz fonetikai hátterének kérdése ugyanis mindmáig vitatott.² A kutatás nem tudott dűlőre jutni abban, hogy a klasszikus kori latin (a továbbiakban: latin) hangsúly alapvetően nyomatéki (vagy expiratorikus, dinamikus, ang. stress, ném. Druckakzent) vagy zenei (ang. pitch, ném. Tonhöhenakzent) alapú volt. Kérdéses tehát, hogy a latin hangsúly, illetve a hangsúlyos szótag kitűnése, prominenciája hangerőtöbbletből vagy hangmagasságtöbbletből adódott-e? Pontosabban, minthogy mindkét tényező nyilvánvalóan szerepet játszott a latin hangsúly kitűnésében, melyik volt közülük a meghatározó? A XIX. század közepe óta nem múló erősséggel folyó vita ma sem tekinthető lezártnak, ami alapvetően két tényezővel magyarázható: egyrészt az ókori latin források vonatkozó testimóniumainak eltérő értelmezésével, másrészt az időmértékes verselés pro vagy contra érvként való felhasználhatósága körüli vitákkal.

Ennek következtében legalább négy hangsúlydefiníció él egymás mellett a szakirodalomban: 1. a hangsúly tisztán vagy túlnyomóan nyomatéki volt az ún. német iskola szerint (Walde, Sommer, de Palmer, Allen, sőt a francia Liénard is); 2. tisztán zenei vagy túlnyomóan zenei volt az ún. francia iskola szerint (Meillet, Niedermann, valamint a finn Väänänen, sőt a német W. P. Schmid is); 3. túlnyomórészt zenei, de a hangváltozásokhoz szükséges és elégséges nyo-

¹ Cic. or. 56, 187: *intervallorum longorum et brevium varietate*, vö. részletesen Adamik T.: *Antik stíluselméletek Gorgiastól Augustinusig*, Budapest 1998. 139. skk. és Adamik T.–A. Jászó A.–Aczél P.: *Retorika*, Budapest 2004. 90. skk.

² A tanulmányban a latin nyelv történetére a következő korszakolást használom: archaikus latin (Kr. VII–IV. sz.), ólatin (Kr. e. III. sz. – kb. a II. sz. közepe), klasszikus latin (kb. a Kr. e. II. sz. közepe – Kr. u. II. sz.), vulgáris latin (Kr. u. III–VI. sz.) és protoromán, átmeneti korszak (Kr. u. VII–VIII. sz.).

matékkal (Leumann); 4. létezik egy a latin nyelv rétegzettségére építő kompromisszumos felfogás is, miszerint nyomatéki hangsúly lett volna a népi vagy vulgáris latinban, s görög hatásra zenei hangsúly a művelt rétegek kiejtésében (Abott, Kent, Pulgram stb.).³ E felfogások közül, amelyeket Leumann 1977-ben még egyenrangú alternatívaként mutathatott be, ma, főképpen a német és angolszász szakirodalomban az ún. „német iskola” álláspontja tekinthető uralkodónak, miszerint a latin hangsúly erős nyomatéki hangsúly volt.⁴

A tisztán vagy túlnyomóan nyomatéki hangsúly mellett állást foglalók általában egy negatív és egy fő pozitív érv miatt tartják úgy, hogy az archaikus latinra feltételezett és a kései latinban bizonyíthatóan meglévő nyomatéki hangsúly a klasszikus kori latin nyelvet is jellemezte. A negatív érvelés úgy szól, hogy az ókori latin szerzők, grammatikusok hiába írják le a latin hangsúlyt zeneinek, mintha annak kitűnése a hangmagasságtöbbleten alapulna, mert görög-ből kölcsönzött, fordított terminológiával dolgoztak, így tanúbizonyosságuk nem mérvadó, nem fogadható el.⁵ Nem csak hogy átvették a görög terminológiát (vö. tonus < τόνος, accentus < προσοδία, acutus < ὀξεσία, gravis < βαρεία, circumflexus < περισπωμένη), hanem szolgálai módon rá is húzták pl. a latin hangsúly leírására. Ezt a kritikát bizonyos mértékig el kell fogadnunk, ha arra gondolunk, hogy milyen makacsul, és tegyük hozzá hiábavalóan próbálták a latin grammatikusok, pl. Donatus az *Ars Maior*-ban, a görögben fonológiaiailag disztinktív éles és hajtott hangsúlyt a latin nyelvben felfedezni, megkülönböztetni.

Rátérve a nyomatéki hangsúly melletti pozitív érvekre, meglepő módon kevés nyelvi, közelebről hangtani érvet találunk közöttük. Hangtani érvek alatt értjük a feltételezett tisztán vagy túlnyomóan nyomatéki hangsúly okozta változások, közelebről a hangsúlytalan rövid magánhangzók kiesésének és a hangsúlytalan hosszú magánhangzók rövidülésének kimutathatóságát a klasszikus kori latin nyelvben. Ha ugyanis eltekintünk a nominativusi, ill. személyragként funkcionáló *-ō* költőknél megfigyelhető speciális rövidülésétől (vö. az ovidiusi *Nāsō poēta meo*, ill. *ēn egō tollō meis* pentameter-zárlatokat), azt tapasztalhatjuk, hogy az ólatin korszakból megörökölt hangsúlytalan hosszú magánhangzók még szó végén sem rövidülhetnek meg, még az *-ō* sem, ha ablativusról van szó.⁶ A syncopé tekintetében sem lehet a klasszikus kori latinban olyan, többé-kevésbé általános hangkieséseket megfigyelni, mint az archaikus, kisebb mértékben az ólatin, ill. általánosabban a vulgáris latin kor-

³ Vö. M. Leumann: *Lateinische Laut- und Formenlehre*. München 1977. 254.

⁴ Vö. A. L. Sihler: *New Comparative Grammar of Greek and Latin*. New York—Oxford 1995. 241: „vigorous stress accent”; G. Meiser: *Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache*. Darmstadt 1998. 53: „Druckakzent”; Ph. Baldi: *Foundations of Latin*. Berlin—New York 2002. 268: „non-contrastive stress-based system”.

⁵ Így érvel pl. G. Meiser: i. m. 53.

⁶ Vö. M. Leumann: i. m. 110. sk.; a jambikus rövidülés (pl. *benē* > *bene*) vagy a *-t*, *-r*, *-l* előtti hosszú magánhangzók rövidülése (pl. *erāt* > *erat*) ólatin korú változás, tehát a klasszikus kori hangsúly szempontjából említésük irreleváns.

szakban.⁷ A klasszikus kori szerzőknél ritkán fellelhető synkopált és synkopálatlan szó párok ugyanis ólatin előzményekkel rendelkeznek, így a synkopét mutató formák nem annyira élőnyelvi jelenségeket tükröző változatként, mint inkább régebbi, ólatin korú változások lenyomatát őrző lexikalizált variánsokként értelmezendők.⁸

Igazából egyetlen nyelvi, metrikai érv szól vagy szólhat egy alapvetően nyomatéki hangsúly mellett, mégpedig a vershangsúly (*ictus*) és a szóhangsúly (*accentus*) egybeesésére való félreismerhetetlen törekvés a latin költők verselésében, ami a görög költőket egyáltalán nem jellemezte. Ezt az egyetlen érvet a nyomatéki hangsúly hívei azonban döntőnek tartják:⁹ szerintük ugyanis egyértelműen arra utal ez az egybeesési tendencia, hogy – leegyszerűsítéssel fogalmazva – az időmértékes verselés mesterséges, a latin nyelvtől és főképp a latin hangsúlyozástól idegen eljárás volt a római költőknél, és mögötte tkp. egy hangsúlyos verselési technika búj meg vagy lett elfojtva. Felhívják a figyelmet arra, hogy a hexameterekben megfigyelhető az a gyakorlat, hogy míg a latin költők az első négy verslábánál általában kerülnek az ictus és az accentus egy helyre kerülését, addig az utolsó két versláb esetén egyenesen arra törekednek, hogy a szóhangsúly és a vershangsúly egybeesék (pl. Verg. Aen. 5, 1: *Intérea médium Aenéas iám clásse tenébat*). Az utolsó két versláb esetén az egybeesési arány Lienard szerint Enniusnál még csak 75 %, Lucretiusnál már 90 %, Vergiliusnál 98 %, Lucanusnál pedig eléri a 100 %-ot. Sturtevant azonban, a latin hexametrikus művek kiválasztott helyeinek elemzésével, ennél jóval kisebb arányú tendenciát mutatott ki: Ennius 92,8%, Lucretius 97,7%, Vergilius 99,5%, Lucanus 99,6%. Viszont mindketten úgy értelmezik ezt az aránynövekedést, hogy a római költőket a latin nyomatéki hangsúly „kényszerítette rá” arra, hogy az ictust és az accentust összhangozzák.¹⁰

A szakirodalomban azonban joggal mutattak rá arra, hogy ez az egybeesési tendencia nem okvetlenül következik valamiféle nyomatéki hangsúly diktálta kényszerből. A paenultima hangsúlyú szavak hangsúlyos szótagja a klasszikus kori költőknél más okból esik egybe óhatatlanul a vershangsúllyal az

⁷ A pompeii feliratokon kimutatható synkopékból (pl. *mal dixit, masclus, Proclus* stb.), melyek csak az egyre növekvő intenzitású hangsúly hatásával magyarázhatók, ugyanakkor arra következtethetünk, hogy egyes területi vagy társadalmi nyelvváltozatokban a hangsúly intenzitásának megnövekedése már a Kr. u. I. században bekövetkezett, vö. M. Niedermann: *Historische Lautlehre des Lateinischen*. Heidelberg 1953³. 16. sk.

⁸ Vö. *caldior* – *calidior* Varrónál, ill. *caldus* – *calidus* Cato Maiornál, *balneum* – *balineum* Cicerónál, ill. *balneator* – *balineator* Plautusnál, *calfacio* – *calefacio* Varrónál, Cicerónál, ill. *calfacio* Cato Maiornál – *calefacio* Plautusnál, *olfacio* – *olefacio* Plinius Maiornál, ill. *olfacio* Plautusnál (*olefacio* az ólatinban nincs adatolva). *Calfacio*, *olfacio* tehát nem Ovidiustól és Catullustól adatolt, ahogy M. Leumann: i. m. 109. írja; vö. még *frigidus* Plautusnál, *frigidarium* Vitruviusnál, de *frigidaria* Luciliusnál (Priscianus idézi).

⁹ Vö. E. H. Sturtevant: *The Pronunciation of Greek and Latin*. Philadelphia 1940. 183; E. Lienard: *Accent tonique et hexametre dactylique. L'accent latin: colloque de Morigny*, 19 mai 1979. ed. J. Hellegouarc'h. Paris 1982. 11.

¹⁰ Vö. E. Lienard: i. m. 12; E. H. Sturtevant: i. m. 184.

utolsó két verslábban. Az Ennius utáni költők ugyanis esztétikai okokból egyre inkább kerültek az egyszótagú (pl. *icta fóras lúx* Enniusnál) és a négy- vagy ötszótagú szavak (pl. *altivolántum* Enniusnál) versvégre helyezését: ebből adódik az említett egybeesési (és nem egybeejtési) aránynövekedés. A hexametervégre helyezhető két- és háromszótagú szavak szóhangsúlya tehát elkerülhetetlenül esett egybe a vershangsúllyal (vö. *clásse tenébat* Vergiliusnál).¹¹

Mivel, kissé sommásan fogalmazva, pozitív, egyértelmű és vitathatatlan érvek nem hozhatók fel a tisztán vagy túlnyomóan nyomatéki hangsúly mellett, ráterhetünk a tisztán vagy túlnyomóan zenei hangsúly melletti argumentumokra. Nézzük meg először az ókori forrásokat, a latin szerzőknek és grammatikusoknak a hangsúly jellegére tett megjegyzéseit, de gyakorlati okokból csak azokat, amelyek a szűkebb értelemben vett klasszikus korból, tehát a Kr. e. I. századból származnak. A többek között a grammatika tudományát is művelő Nigidius Figulus, Cicero kortársa, így írja le a Valerius név genitivusának és vocativusának (mindkettő *Valerī*) hangsúlykülönbségét: „A genitivusi alaknak a második szótagja magasabb hangsúlyú, mint az első, az utolsót pedig mélyen ejtjük; a vocativusban pedig az első szótag a legmagasabb hangsúlyú, majd a többi fokozatosan leereszkedik.”¹² Cicero maga pedig így ír anyanyelve hangsúlyáról: „Hiszen maga a természet, mintha a muzsika szabályai szerint rendezte volna el az emberi beszédet, minden szóban elhelyezett egy éles hangot, s nem többet egynél, s az utolsó szótagtól számított harmadik szótagnál nem előbbre.”¹³ Végül a szintén kortárs Varro, a rómaiak legjelentősebb nyelvtudósa, így írja le a latin hangsúlyt, a Sergius vagy Servius nevű késő ókori grammatikusnál megőrződött töredékei szerint: „tudni kell pedig, hogy a hangnak, miképp minden testnek, három dimenziója van: hosszúsága, magassága és vastagsága...; magasság tekintetében a hangsúly különböztet meg, midőn a szó egy részét lebocsátjuk a mélybe vagy felemeljük a magasba”. Nem sokkal ezelőtt pedig azt mondja, hogy „a hangsúlyozás természete abban áll, hogy vagy fölfelé vagy lefelé: ugyanis a hangsúlyt teljesen a hangnak a magassága szerint vesszük tekintetbe, olyannyira, hogy ha minden szótagot egyenlő hangmagasságon ejtenénk ki, nem is lenne hangsúly.”¹⁴

¹¹ Vö. M. Leumann: i. m. 250. sk. irodalommal. Az egyszótagú szavak kerülésének (Leumanntól említés nélkül hagyott) fontosságára Déri Balázs hívta fel a figyelmemet.

¹² GELL. 13, 26, 1–3. 1 ... *Nam interrogandi secunda syllaba superiore tonost quam prima, deinde novissima deicitur; at in casu vocandi summo tonost prima, deinde gradatim descendunt...*

¹³ CIC. orat. 58: *ipsa enim natura, quasi modularetur hominum orationem, in omni verbo posuit acutam vocem nec una plus nec a postrema syllaba citra tertiam.*

¹⁴ Varro apud 'Sergium' vel 'Servium', *Explanationum in artem Donati liber I* (GRAMM. IV. 525., 24–28. sorok): *scire autem oportet vocem, sicut omne corpus, tres habere distantias, longitudinem, altitudinem, crassitudinem...; ab altitudine discernit accentus, cum pars verbi aut in grave deprimitur aut sublimatur in acutum.* (GRAMM. IV. Keil 525., 21. sor): *natura vero prosodiae in eo est, quod aut sursum est aut deorsum: nam in vocis altitudine omnino spectatur, adeo ut, si omnes syllabae pari fastigio vocis enuntientur, prosodia sit nulla.*

Ezek azok a forráshelyek, amelyek egyértelműnek látszó tanúbizonyosságát a nyomatéki hangsúlyban hívók tábora azzal az indokkal vet el, hogy a görög szakszókincs és szemléletmód megfontolás nélküli átvétele miatt e források nem megbízhatók, tanúságuk érdektelen. Ehhez csak két megjegyzés: 1. a latin rétorok és grammatikusok (pl. Cicero és Donatus) a latin és a görög hangsúly helyének különbségét teljesen jól érzékelték és (az újlatin nyelvek tanúbizonyossága szerint is) pontosan írták le, akkor hogyhogy nem érzékelték a két nyelv hangsúlyának minősége közötti különbséget, ha az tényleg oly jelentős volt, ahogy azt a nyomatéki hangsúlyban hívók tábora állítja? 2. Késő ókori latin grammatikusok, akiktől amúgy minden eredetiséget megtagadnak, az V–VI. században új hangsúlymeghatározást vezetnek be, amely csak erős nyomatéki hangsúlyra vonatkozhat. Az V. sz. eleji Servius Grammaticus megfogalmazásában: „a hangsúly azon a szótagon van, amelyik nagyobb mértékben hangzik; ezt a dolgot úgy figyelhetjük meg, ha elképzeljük, hogy mi odakiáltunk megszűröl valakihez. Úgy találjuk ugyanis, hogy az a szótag, amelyiken a hangsúly van, természetes módon nagyobb mértékben hangzik, és a hang nyomatéka egészen addig a pontig emelkedik.”¹⁵ Servius meghatározását átvette a valamivel későbbi Pompeius Maurus: „az a szótag tehát, amelyiken a hangsúly van, nagyobb mértékben hangzik.”¹⁶

E kései grammatikusok leírása saját koruk egyértelműen nyomatéki hangsúlyáról teljesen összhangban van a kései vulgáris latin nyelvről, annak fonológiai rendszeréről, hangsúlyviszonyairól meglévő ismereteinkkel. Csak az a kérdés, hogy miért szakadtak el a hangsúly minőségének leírásában elődeik zenei, hangmagassági leírásától, miért cserélték le az *altitudo*, *deorsum*, *sursum* stb. kulcsszavakat a *plus sonare* kifejezésre? Hogy képzelhető az el, hogy az amúgy minden tekintetben az elődeik nyomán járó kései grammatikusok éppen a hangsúly minőségének meghatározásában vezettek volna be egy ilyen gyökeres újítást, amikor ugyanők a latinra továbbra is megtartották az amúgy teljesen indokolatlan *accentus acutus* és *circumflexus* megkülönböztetést? Niedermann joggal hívta fel arra a figyelmet, hogy az amúgy elődeiket minden másban szolgálóan követő grammatikusok csak azért változtathattak e ponton a tradíción, mert a hagyomány és a valóság rendkívüli mértékben elszakadt egymástól, a hangsúly minősége teljességgel, úgyszólván fülbe kiáltó módon megváltozott.¹⁷

¹⁵ Servius, *Commentarius in artem Donati* (GRAMM. IV. 426., 16. skk. sorok): *accentus in ea syllaba est, quae plus sonat, quam rem deprehendimus, si fingamus nos aliquem longe positum clamare. Invenimus enim naturali ratione illam syllabam plus sonare, quae retinet accentum, atque usque eodem nisum vocis ascendere.*

¹⁶ *Commentum artis Donati* (GRAMM. V. 126., 32. sor): *ergo illa syllaba, quae accentum habet, plus sonat; ezt követi a serviusi „észlelési teszt” parafrázisa, idézi M. Niedermann: i. m. 14.*

¹⁷ *M. Niedermann: i. m. 12.*

Most visszatérhetünk az időmértékes verselés kérdésére, amely véleményünk szerint perdöntő jelentőségű a latin hangsúly minősége körül folyó évszázados vitában, csak nem úgy, ahogy azt a nyomatéki hangsúly mellett érvelők gondolták az ictus és accentus, tehát a vershangsúly és a szóhangsúly latin költőknél tapasztalható egybeesési tendenciájának kapcsán. Már Manu Leumann is rámutatott arra, hogy a latin időmértékes verselés megléte a nyomatéki hangsúly elméletének legnagyobb nehézsége vagy buktatója. Egy olyan nyelvben ugyanis, ahol erős nyomatéki hangsúly uralkodik, természetellenesen és nyelvtől idegennek hat az időmértékes verselés, mint a barokk kori német költészet időmértékes vagy annak szánt verseiben.¹⁸ Ugyanilyen idegennek és természetellenesnek kellene, kellett volna hatnia a latinban is, erről azonban nincs ókori híradásunk, s nem is lehet, mert az időmértékes verselés teljesen megfelelt a latin nyelv szerkezetének, hangrendszerének és hangsúlyozási viszonyainak is. Az időmértékes verselés alapja ugyanis közismerten a hosszú és rövid szótagok meghatározott váltakozására, ritmusára épül, teljesen függetlenül attól, hogy hangsúlyosak-e vagy sem.¹⁹ Ennek a nyelvi, hangtani alapja pedig a hangsúlytól független, fonológiai disztinktív hosszúság és rövidség megléte a magánhangzóknál, és jól tudjuk, hogy ez a klasszikus kori latinban indoeurópai alapnyelvi örökségképpen még a szóvégi szótagokban is megvolt. Ez az oppozíció pedig csak akkor létezhet, maradhat meg egy nyelvben, ha abban nincsen tisztán vagy túlnyomóan nyomatéki hangsúly. Ha ilyen van vagy létrejön, akkor annak első dolga, hogy ezt a hosszúság-rövidségi szembenállást megszüntesse, illetve a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok viszonyára vigye át, pontosan úgy, ahogy ez a vulgáris latin korszakban megtörtént.²⁰ Ennek következményeképpen a IV. századtól kezdve igen gyorsan omlik össze a latin időmértékes verselés, s csak a legmagasabb nyelvi tudatossággal s képzettséggel bíró költők, írók képesek a klasszikus latin időmértékes verselést tökéletesen visszaadni. Nem véletlen, hogy ebben a kései korban alakul ki és válik általánossá a latin hangsúlyos verselés, és az időmértékes prózaritmust (a cicerói *numerust*) is felváltja hangsúlyos prózaritmus (*cursus*).

Kérdezhetjük természetesen, hogy ha mindez ilyen világos, akkor miért uralkodik mégis a nemzetközi szakirodalom nagy részében az a nézet, hogy a klasszikus kori latin nyelv hangsúlya nyomatéki volt? Azért, mert az ókori források értékének semmibevételén túlmenően a nyomatéki hangsúly hívei az időmértékes verselés és a magánhangzók fonológiai szembenállásának meglétét sem tartják perdöntőnek, arra hivatkozva, hogy léteznek erős nyomatéki hangsúllyal bíró nyelvek, ahol mindezek megvannak. Egyik kedvenc példájuk pedig nem más, mint a magyar nyelv.

¹⁸ M. Leumann: i. m. 250.

¹⁹ M. Leumann: i. m. 236.

²⁰ Herman J.: Vulgáris latin. Az újlatin nyelvek kialakulásának útja. Budapest 2003. 36.

Az egyik legújabb angol nyelvű történeti latin nyelvtan szerint többek közt a magyarban erős nyomatéki hangsúly („strong stress accent”) van, s a hangsúlytalan szótagokban lévő magánhangzók szembenállása mégis megőrződött. Néhány lappal később pedig a szerző nyilvánvalóan emez ismeret, ill. előfeltevés hatására foglal állást az erős latin nyomatéki hangsúly mellett („vigorous stress accent in Latin”), illetve utasítja el, s nyilvánítja tartalmatlannak („nonfactual”) a nyomatéki hangsúly ellenzőinek hivatkozását az időmértékes verselésre és a magánhangzók hosszúság-rövidségi oppozíciójának meglétére, mint ami kizárná a tisztán vagy túlnyomóan nyomatéki hangsúly meglétét a latinban.²¹

Az indogermanisztikai, s így a latin nyelvészettel foglalkozó szakirodalom nyilván a magyar nyelvészeti szakirodalom régebbi felfogására támaszkodva használta, használja fel ezt a tipológiai érvet. Ez a felfogás a magyar hangsúly fonetikai természetét illetően bár elismerte, hogy mind a frekvenciális, mind a nyomatéki tényező szerepet játszik benne, mégis a nyomatéki elemet tartotta döntőbbnek, meghatározónak. Ez a régebbi és teljesen közkeletű felfogást így természetes módon vették át a latin nyelvészeti szakirodalomban, pl. a latin hangsúly történetének egyébként mintaszerű Herman József-féle leírásában is: (A zenei hangsúly feltételezésével kapcsolatban) „kissé szkeptikusnak kell lennünk; vannak ugyanis olyan nyelvek, többek között a magyar, amelyek nagyon is erős nyomatéki hangsúllyal, ugyanakkor tökéletesen fennmaradt fonológiai értékű időtartam-oppozíció alapuló magánhangzórendszerrel rendelkeznek.”²²

A magyar hangsúlynak azonban létezik egy alternatív meghatározása is, amely már a zenei elemet tartja döntőnek a magyar hangsúly fonetikai megvalósulásában. Kassai Ilona észlelési tesztek eredményeinek alapján a következőképpen határozta meg a magyar hangsúly fonetikai természetét: „A legnagyobb eséllyel az a szótag kelt hangsúlyélményt a hallgatóban, amelyik mind frekvenciájával, mind intenzitásával kiemelkedik. A két paraméter közül azonban a frekvencia az alapvetőbb, mert a magasabb hangfekvésű vagy emelkedő dallamú szótag még abban az esetben is hangsúlyélményt kelt, ha intenzitása jóval alacsonyabb, mint a környezetében lévő többi szótagé. Kiemelkedő intenzitású szótag, ha mély hangfekvéssel vagy ereszkedő dallammal párosul, a magyarban nem kelt hangsúlyélményt.”²³ Az újabb kutatások szerint tehát, bár a nyomatéki elem is megvan a magyar hangsúlyban, mégis a zenei, frekvenciális elem a meghatározó.²⁴

²¹ A. L. Sihler: i. m. 234., ill. 242. sk.

²² Vö. Herman J.: i. m. 36. (= uő: *Le Latin vulgaire*. Paris 1967. 45. sk.).

²³ Kálmán L. - Nádasdy Á.: *A hangsúly. Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. ed. Kiefer F. Budapest 1994. 393–467; kül. 659. = *Kassai I.: Fonetika*. Budapest 2005. 193.

²⁴ Vö. Varga L.: *Intonation and Stress: Evidence from Hungarian*. New York 2002. 127., aki szintén „pitch”-definíciót használ.

Nem szabad azonban elhallgatni, hogy ez az újabb „pitch”-definíció nem lett általánosan elfogadott a magyar szakirodalomban, sőt egy nemrég megjelent fonetikai kézikönyvben a magyar hangsúly „stress”-definíciója kapcsán egyenesen azt olvashatjuk, hogy „a hallgatóban elsősorban a nagyobb intenzitás kelt hangsúlyélményt.”²⁵ Ebből az ellentmondásos helyzetből, ill. egymással homlokegyenest ellentétes hangsúlymeghatározásokból legalább két fontos következtetést vonhatunk le. 1. A magyar hangsúly prominenciája, kitűnése, akár az intenzitáson, akár a hangmagasság-emelkedésen alapszik, nem lehet túlzottan jelentős, ha egyszer a fonetikai vizsgálatok sem vezetnek egyértelmű eredményekre.²⁶ 2. A magyar hangsúlyt semmiféleképpen nem lehet erős nyomatéki hangsúlyként meghatározni, hiszen éppen a nem túl jelentős intenzitás tette azt lehetővé, hogy a hangsúlytól független hosszú-rövidségi szembenállás megmaradjon a magyar magánhangzórendszerben. Éppen ezzel az adottsággal magyarázható, hogy a magyar nyelvben, Európában egyedülálló módon nemcsak a hangsúlyos, hanem az időmértékes verselés is művelhető, így a magyar olvasó az antik időmértékes verselésű remekműveket az eredetivel általában megközelítőleg azonos metrumban és esztétikai színvonalon élvezheti.

A klasszikus kori latin hangsúlyra mindebből az következik, hogy fonetikai megvalósulásában a magyar hangsúlyhoz hasonlatosan nyilván mindkét kitűnési tényező, a zenei és a nyomatéki elem is szerepet játszott, de a zenei elem volt a meghatározóbb, úgy ahogy ezt Manu Leumann is gondolta 1977-ben, mindmáig visszhangtalanul maradt állásfoglalásában.

²⁵ Cósy M.: Fonetika, a beszéd tudománya. Budapest 2004. 198.

²⁶ Oszkó Beatrix szíves szóbeli közlése nyomán.